

להיות מנהיג של עם ישראל

וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם... וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם, וַיֵּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמְינוּ בָּהּ וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ. אֲזַי שִׁיר מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַה', וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר... (שמות יד, ל - טו, א).

קריעת ים סוף הייתה התגלות מן הגדולות בהיסטוריה. חכמינו אמרו שאפילו הפחותים שבבני ישראל ראו בעת ההיא את מה שגדולי הנביאים שחיו אחריהם לא זכו לראות.¹ לראשונה פצחו כולם בשיר משותף - שיר שעד היום אנחנו קוראים מדי יום. יש דיון מרתק של חז"ל על השאלה איך בדיוק בני ישראל שרו. ארבע דעות נשמעו. שלוש מהן מופיעות במסכת סוטה (ל ע"ב):

תנו רבנן: בו ביום דרש רבי עקיבא: בשעה שעלו ישראל מן הים, נתנו עיניהם לומר שירה וכיצד אמרו שירה? כגדול המקרא את הלל [לקהל], והן עונין אחריו ראשי פרקים. משה אמר "אֲשִׁירָה לַה'" - והן אומרים "אֲשִׁירָה לַה'". משה אמר "כִּי גָאֵה גָאֵה" - והן אומרים "אֲשִׁירָה לַה'".

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: כקטן המקרא את הלל והן עונין אחריו כל מה שהוא אומר. משה אמר "אֲשִׁירָה לַה'" - והן אומרים "אֲשִׁירָה לַה'". משה אמר "כִּי גָאֵה גָאֵה" - והן אומרים "כִּי גָאֵה גָאֵה".

רבי נחמיה אומר: כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת, שהוא פותח תחילה והן עונין אחריו.

לפי רבי עקיבא, משה שר את השיר צלע אחר צלע, במונחים של שירה מודרנית שורה אחת שורה, ואחריו כל צלע ענה העם "אשירה לה"; כביכול ענו "אמן" אחר כל צלע.

לפי רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, משה אמר את השיר צלע אחר צלע, והם חזרו אחריו כל צלע שאמר.

ולפי רבי נחמיה, משה והעם שרו את כל השיר יחד. רש"י מסביר שם שכל העם היה אחוזו השראה אלוהית, ועל כן, בדרך נס, המילים באו אל פי כולם בו בזמן.² דעה רביעית מובאת במכילתא:³

ר' אליעזר בן תדאי אומר: משה היה פותח בדברים תהלה, וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר "אֲשִׁירָה לַה'", וישראל עונין אחריו וגומרין עמו "אֲשִׁירָה לַה' כִּי גָאֵה גָאֵה". משה היה פותח ואומר "עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה", וישראל עונין אחריו וגומרין עמו "עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה לִי לִישׁוּעָה". משה היה פותח ואומר "ה' אִישׁ מְלַחֵמָה", וישראל עונין אחריו וגומרין עמו "ה' אִישׁ מְלַחֵמָה, ה' שָׁמוּ".

מבחינה טכנית, כמוסבר בגמרא, השאלה שבמחלוקת כאן היא משמעות הביטוי הכפול-לכאורה "וַיֹּאמְרוּ לְאָמֹר". כל החכמים הבינו שהכוונה כאן לכך שבני ישראל חזרו ואמרו משהו. על מה בדיוק חזרו? לדעת רבי עקיבא, על המילים הראשונות של השירה, "אשירה לה", שהן חזרו עליהן כמעין פזמון. לדעת רבי אליעזר בן רבי יוסי הגלילי, הם חזרו אחר משה על השירה כולה, צלע אחר צלע. לדעת רבי נחמיה הם חזרו על השירה כולה פה אחד. ולדעת רבי אליעזר בן תדאי הם חזרו על צלע הפתיחה שבכל שורה ואז הוסיפו והשלימו אותה מדעתם, בלי שמשה לימד אותם את המילים המשלימות.

מבחינה זו, לפנינו ויכוח נקודתי על משמעותו של פסוק בתורה. אך יש כאן עניין עמוק יותר. כדי להבינו, עלינו להביט בסוגיה תלמודית אחרת, שלכאורה כלל אינה קשורה לזו שציטטנו ממסכת סוטה. היא מופיעה במסכת קידושין, ומציבה שאלה מרתקת. יש ארבעה סוגי אנשים שאנו מצווים לכבד במיוחד: הורה, מורה (רב), נשיא ומלך. האם רשאי מי מהם למחול על כבודו, כלומר לוותר על הכבוד שאנו מצווים לחלוק לו?

אמר ר' יצחק בר שילא, אמר ר' מתנה, אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו, כבודו מחול. הרב שמחל על כבודו, אין כבודו מחול. ורב יוסף אמר, אפילו הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול...

אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר [=לפי מי שאמר] "הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול", נשיא שמחל על כבודו אין כבודו מחול... [וכאן מופיעה קושיה על דברי רב אשי].

אלא, אי איתמר הכי איתמר [אם נאמרו הדברים, כך נאמרו]: אמר רב אשי: אפילו למאן דאמר "נשיא שמחל על כבודו, כבודו מחול" - מלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול; שנאמר "שום תָּשִׁים עָלֶיךָ מֶלֶךְ" (דברים יז, טו) - שתהא אימתו עליך.⁴

ארבעת סוגי הנכבדים מחזיקים כולם בעמדת מנהיגות כלפי מישהו: האב כלפי ילדיו, הרב כלפי תלמידיו, הנשיא (שהוא המנהיג הדתי, כגון רבי יהודה הנשיא) כלפי הקהילה, והמלך כלפי האומה. ניתוח עומק של הסוגייה ילמד כי ארבעה אלה נמצאים במקומות שונים בקשת שבין סמכות המושתתת על האדם עצמו, לבין סמכות רשמית הניתנת לבעל משרה.⁵ ככל שמערכת היחסים אישית יותר, כך מוסכם יותר שהמנהיג יכול למחול על כבודו. בקצה האחד נמצא תפקיד ההורה (אישי מאוד), ובקצה השני תפקידו של מלך (רשמי לחלוטין).

נראה לי להציע שנושא זה הוא אשר עליו נחלקו החכמים בעניין שירת הים. לדעת רבי עקיבא, משה היה כמו מלך. הוא דיבר, והעם רק ענה אמן (או במקרה זה "אשירה לה"). לשיטת רבי אליעזר בן רבי יוסי הגלילי, משה דמה כאן לרב (כיאה למשה רבנו). הוא דיבר, ובני ישראל חזרו על דבריו צלע אחר צלע. בעיני רבי נחמיה, משה היה כנשיא בין עמיתיו הרבנים (בסוגיה בקידושין, שהבאתי כאן רק קטעים ממנה, מובהר שמחילת כבודו של הנשיא מותרת רק בפורום הזה). היחסים היו קולגיאליים: משה התחיל, אבל כולם הצטרפו אליו לשירה פה אחד. ועל פי רבי אליעזר בן תדאי, משה דמה לאב. הוא התחיל, אבל נתן לבני ישראל להשלים כל שורה בעצמם. זהו עניין יסודי בהורות, והתורה מבהירה לנו אותו כבר במפגשנו הראשון עם אברהם:

וַיִּקַּח תִּרְחָ אֶת אֲבָרָם בֶּנוֹ וְאֵת לֹט בֶּן הָרָן בֶּן בְּנוֹ וְאֵת
שְׂרֵי כָלָתוֹ אֵשֶׁת אֲבָרָם בְּנוֹ, וַיֵּצְאוּ אֹתָם מֵאוּר כְּשָׂדִים
לָלֶכֶת אֶרֶצָה כְּנַעַן. וַיָּבֹאוּ עַד חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם (בראשית
יא, לא).

המסע של תרח לארץ כנען נמשך רק עד חרן. אברהם השלים אחר כך את המסע שאביו התחיל. להיות הורה הוא לרצות שילדיך יוסיפו ללכת מן המקום שהגעת אליו. כזה, לדעת רבי אליעזר בן תדאי, היה יחסו של משה לבני ישראל.

הפסוק האחרון לפני שירת הים אומר על העם, "וַיֵּאֱמִינוּ בַּה' וּבַמָּשָׁה עֲבָדוֹ". זו הפעם הראשונה שהעם מתואר כ"מאמין" במנהיגותו של משה. אכן, זו הנקודה המתאימה לתהייתם של חז"ל: מהו להיות מנהיג של עם ישראל? האם זו משרה רשמית, מן הסוג שהדוגמה המובהקת לו הוא מלך ("רבנן איקרו מלכים")? האם צריכה להיות כאן מערכת יחסית אישית, המושתתת לא על כבוד ויראה אלא על טיפוח, על עידוד המונהגים לצמוח, לקבל אחריות ולהמשיך במסע שהמנהיג התחיל בו? או אולי משהו באמצע?

אין תשובה יחידה. לפעמים הפעיל משה את סמכותו בתוקף (למשל, בעת המרד של קורח ועדתו). פעם אחרת אמר, "וּמִי יִתֵּן כָּל עַם ה' נְבִיאִים" (במדבר יא, כט). יש מקרים שחשוב להראות בהם כי "יִדְבָּר אֶחָד לְדוֹר וְלֹא שְׁנֵי דְבָרִים לְדוֹר"⁷, ויש הזדמנויות אחרות שבהן מנהיגות עילאית מתבטאת דווקא בהזמנתם של אחרים לחלוק בה.⁸

היהדות היא אמונה מורכבת. התורה אינה מעמידה מודל מנהיגותי אחד ויחיד. הלוא כל אחד מאיתנו נקרא למלא כמה

תפקידים שונים של מנהיגות: כהורים, כמורים, כחברים, כחברי צוות וראשי צוות. אך אין ספק שהיהדות מעדיפה, כאדיאל, את המנהיג ההורה, המעודד את מונהגיו להמשיך במסע שהחל הוא, ולהתקדם הלאה אל מקום שהוא עצמו לא הגיע אליו.⁹ מנהיג טוב יוצר מונהגים; מנהיג דגול יוצר מנהיגים. זה היה הישגו הגדול ביותר של משה: שהוא השאיר אחריו עם הנכון, בכל דור ודור, לקבל עליו את האחריות לקידום נוסף של המשימה שהוא החל בה.

סביב שולחן שבת

1. כאיזה סוג של מנהיג מצטייר משה בשירת הים? הסבירו.
2. כיצד האצלת אחריות על אחרים מאפשרת להם לצמוח?
3. במה דומה מנהיגותו של משה המשתקפת בשירת הים לצורת המנהיגות של אברהם, יוסף או יהושע?

1 מכילתא לשמות טו, ב, מהדורות הורוביץ-רבינ (ירושלים: תש"ל), עמ' 126.
2 רש"י מתבסס על המכילתא לשמות טו, א. במהדורות הורוביץ-רבינ: עמ' 115.
3 שם, עמ' 119.
4 קידושין לב ע"א-ע"ב. ראו שם הסוגיה במלואה.
5 זוהי אבחנתו הידועה של מקס ובר בין סמכות כרזימטית לסמכות בירוקרטית. ראו מקס ובר, על הכאריזמה ובניית המוסדות: מבחר כתבים, תרגום: אהרן אמיר, ירושלים: מאגנס, 1979.
6 גיטין סב ע"א.
7 סנהדרין ח ע"א.
8 שם. על פי חז"ל, זה היה ההבדל בין ברכת משה ליהושע בדברים לא, ז, לבין ברכת ה' לו שם בפסוק כג. ראו רש"י לדברים לא, ז.
9 ראו רש"י לבראשית ו, ט.